

ція все активніше ставила питання про захист української мови. Під контролем ЦК КПУ був підготовлений проект закону про мови й опублікований для всенародного обговорення. Під час його обговорення надійшло чимало пропозицій і зауважень, у тому числі альтернативні проекти, що засвідчило важливість мовного питання.

В умовах національного піднесення Верховна Рада УРСР 28 жовтня 1989 р. ухвалила Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», яким українській мові було надано статус державної. Закон був уведений у дію з 1 січня 1990 р.

Це був перший в історії України нормативний акт, який після багатьох років переслідувань української мови визначав її статус і порядок використання. Закон розширював сферу використання української мови. Водночас російська мова визнавалася мовою міжнаціонального спілкування, гарантувалися умови рівноправного розвитку та використання мов інших національностей.

Важливою частиною національного руху було поширення національної символіки. 26 березня 1989 р. на мітингу у Львові вперше від початку «перебудови» було піднято національний синьо-жовтий прапор. Під час першотравневої демонстрації 1989 р., на яку львів'яни вийшли з національною символікою, відбулися сутички з міліцією.

Під національними прапорами в листопаді 1989 р. в Києві відбулося перепоховання відомих шістдесятників В. Стуса, Ю. Литвина, О. Тихого, які стали жертвами тоталітарної системи.

14 березня 1990 р. синьо-жовтий прапор був уперше офіційно піднятий над Стрийським міськвиконкомом Львівської області. 24 липня 1990 р. синьо-жовтий прапор замайорів біля Київської міської ради.

Виявленням українського національного духу стало святкування 500-річчя українського козацтва влітку 1990 р. На Запоріжжя прибули делегації з багатьох областей України. Наприклад, студенти Вінницького педагогічного інституту організували кінну експедицію-похід на Запоріжжя. У місцях, де пролягав маршрут, вони проводили просвітницьку роботу. Похід був неабияким випробуванням для хлопців — адже їм необхідно було здолати верхи на конях сотні кілометрів і своєчасно прибути на свято.

3–5 серпня на місці колишньої Запорозької Січі відбулися Дні козацької слави. Особливо масовими вони були в с. Капулівці Дніпропетровської області біля могили отамана Івана Сірка, де колись знаходилася Чортотлицька Січ. Свято було уквітчане національними прапорами. Тоді ж відбулися заходи на о. Хортиця.

Студенти Вінницького педагогічного інституту на святкуванні 500-річчя українського козацтва

2. Формування національних громадських організацій і об'єднань.

Національний рух почав утілюватися в організаційні форми. У жовтні 1987 р. у Львові виникло Товариство Лева, у якому об'єдналися творча молодь, студенти і робітники з метою збереження історико-культурного середовища рідного міста. Товариство розпочало діяльність із впорядкування могил українських культурно-громадських діячів, традицій народної культури.

Розпочалося організаційне оформлення руху за відродження української мови. У січні 1989 р. в газеті «Літературна Україна» був опублікований проект статуту Товариства української мови імені Тараса Шевченка. Товариство визначило своїм головним завданням формування почуття любові до українського слова. Воно виступило за повне утвердження статусу української мови як державної мови республіки. На сторінках газет та інших видань обговорювався статут товариства. Активну участь у ньому взяли письменники, науковці, учителі, інженери, робітники. Вони підтримали створення Товариства української мови, запропонували доповнення до статуту. 11–12 лютого 1989 р. в Києві відбулася установча конференція Товариства української мови, яку відкрив О. Гончар. Керівники КПУ, намагаючись зберегти контроль над процесом національного відродження, також узяли участь у роботі конференції. У своїх виступах вони запевнили, що ЦК КПУ підтримує пропозицію щодо створення товариства шанувальників української мови. Представники компартії розглядали діяльність товариства в руслі «ленінської національної політики» та сподівалися, що воно сприятиме здійсненню політичної реформи в галузі вдосконалення міжнаціональних відносин. У статут було внесено положення про те, що мови всіх національностей мають право на розвиток, як і українська. Товариство української мови імені Тараса Шевченка очолив відомий поет Д. Павличко.

У жовтні 1989 р. була створена громадська організація Республіканська асоціація українознавців, яку очолив І. Дзюба. Вона мала на меті здійснення наукових досліджень спільно з українознавчими центрами інших країн, розкриття джерел вивчення української мови, літератури, журналістики, історії, надання допомоги зарубіжним українцям.

3. Суспільно-політична активність студентів.

Свідченням зростаючої національної та суспільно-політичної свідомості молоді стало голодування студентів на площі Жовтневої революції (нині майдан Незалежності) у Києві з 2 по 17 жовтня 1990 р. Його ініціаторами та організаторами виступили Київська студентська спілка, яку очолював О. Доній, та Львівське студентське братство на чолі з М. Іващишиним. В акції узяли участь студенти Києва, Дніпропетровська, Вінниці, Львова, Житомира, Миколаєва та інших міст. Студенти поставили наметове містечко та розпочали голодування. Вони вимагали націоналізації майна КПРС і ВЛКСМ, перевиборів Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі, недопущення підписання нового союзного договору, проходження військової служби на території України, відставки голови Ради міністрів УРСР. Голодування студентів привернуло увагу всієї України: студентські акції протесту відбулися також у Львові, Луганську та в інших містах.

Відомий письменник О. Гончар після розмови із студентами здав свій квиток члена КПРС. Він звернувся з «листом-заявою» до парткому київської

організації Спілки письменників України, у якій повідомив про припинення свого членства в КПРС–КПУ, пояснивши, що причиною написання заяви була поведінка «групи 239» у Верховній Раді, яка, на думку письменника, саботувала республіканські закони та не реагувала на вимоги студентів. «Учора я відвідав табір, де голодують студенти. У цих змучених, виснажених, але до краю стійких, здатних на самопожертву юнаках, я впізнавав нашу молодість», — писав О. Гончар.

Під тиском громадськості влада змушена була надати студентам можливість виступити в прямому телеєфірі на УТ-1. Вони закликали до Всеукраїнського страйку. Студенти передали свої вимоги до Верховної Ради, яка створила погоджувальну комісію для їхнього розгляду. 17 жовтня Верховна Рада прийняла постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року». Влада змушена була задовольнити вимоги студентів. Студентська суспільно-політична активність мала важливе значення для проголошення незалежності України.

Голодування студентів у Києві.
1990 р.

4. Початок і проблеми релігійного відродження.

У середині 1980-х років майже всі церковні громади, які існували легально, належали до Російської православної церкви. Комуністична партія проводила щодо церкви подвійну політику: з одного боку, влада переслідувала її, а з іншого — використовувала як один із засобів зростання українського народу.

В умовах «перебудови» та гласності розпочалося релігійне відродження Української греко-католицької церкви, яка в 1946 р. була насильно ліквідована комуністичною владою та змушена була діяти в підпіллі. Спираючись на підтримку віруючих і міжнародної громадськості, УГКЦ почала боротьбу за свою легалізацію. Рух за відновлення діяльності УГКЦ переплітався з національно-визвольним рухом. Відродженню УГКЦ сприяло відзначення тисячоліття хрещення Київської Русі (1988) у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях, де були проведені несанкціоновані владою масові богослужіння.

У травні 1989 р. делегація УГКЦ прибула до Москви зі зверненням до М. Горбачова про відновлення церкви. Однак вона не отримала позитивної відповіді, через що на знак протесту група греко-католиків розпочала голодування в центрі міста. Одночасно відбувалися багатотисячні мітинги та демонстрації. Глава УГКЦ кардинал М. Любачівський звернувся до віруючих із закликом стати на захист релігійної свободи, на який відгукнулися тисячі віруючих. Вони взяли участь у церковних службах по всій Західній Україні.

Кардинал
Мирослав
Любачівський

Напередодні зустрічі М. Горбачова з Папою Римським Іоанном Павлом II у Ватикані Рада в справах релігій при Раді міністрів УРСР опублікувала заяву, у якій було зазначено, що греко-католики східного обряду можуть утворювати свої релігійні громади та реєструвати їх. 23 січня 1990 р. у Львові відбувся Собор УГКЦ, на якому була офіційно проголошена легалізація греко-католицької церкви. Навесні 1990 р. греко-католикам була повернута головна святиня — собор св. Юра у Львові. У березні 1991 р. кардинал М. Любачівський повернувся з еміграції.

Одночасно відбувався процес відродження Української автокефальної православної церкви, яка була заборонена радянською владою в 1930-х роках. У лютому 1989 р. почав діяти ініціативний комітет, який звернувся до органів влади УРСР щодо відновлення УАПЦ. 19 серпня 1989 р. настоятель львівського храму Петра й Павла В. Ярема відмовився підпорядкуватися РПЦ. Після цього автокефальний рух посилювався. Згодом на зібранні священників УАПЦ у Львові було проголошено відродження УАПЦ. Влада чинила перешкоди цьому процесу. На реєстраційній заяві першої громади УАПЦ в Києві представник Подільського райвиконкому написав: «Такої церкви немає й ніколи не було». 5–6 червня 1990 р. на Всеукраїнському православному соборі в Києві було затверджено відродження УАПЦ.

Статут, прийнятий на Соборі, свідчив про зв'язок УАПЦ з автокефалією 1920-х років. Собор обрав патріархом митрополита Мстислава (Скрипника), який перебував тоді у США. 2 жовтня 1989 р. УАПЦ була зареєстрована. Митрополит Мстислав прибув в Україну. 18 листопада 1990 р. в соборі св. Софії в Києві відбулася інтронізація Мстислава на патріарха Київського і всієї України.

Патріарх Мстислав

Відродження церковного життя в Україні супроводжувалося міжконфесійними конфліктами. УГКЦ вимагала повернення храмів, які належали їй до 1946 р., але на ці храми претендували також православні громади. Спроби проводити богослужіння в храмах по чергово не принесли порозуміння між віруючими.

Собор РПЦ, що відбувся в Москві в січні 1990 р., об'єднав православні громади та монастирі на території України в окремий екзархат¹ Московського патріархату, який одержав назву Українська православна церква (УПЦ МП).

працюємо з документами

- Прочитайте документ і дайте відповідь на запитання. Які переконання об'єднували учасників святкування 500-річчя українського козацтва?

¹ *Екзархат* — окрема адміністративно-територіальна одиниця, розміщена за межами основної церкви чи спеціально створена для віруючих певного обряду, які проживають в особливих умовах.

Відозва до нащадків України

Дорогі наші далекі співвітчизники, земляки, українці!

...Ми звертаємося до вас, стоячи на крутому рубежі в час нового відродження України, у час найвищого напруження всіх її духовних сил, у час, коли грізно й однозначно постало: бути чи не бути вільній Україні! Ми прийшли на це місце, де започатковувалася наша воля, щоб сказати: БУТИ!!! Ми не пошкодуємо нічого, навіть життя, для її розвою! Наш працьовитий, співучий народ одним із перших вийшов на велелюддя сучасної цивілізації в надії зорати вільне поле й написати книжку людського буття. Однак йому рідко коли доводилося користуватися плодами своєї праці. На наших очах заплывувалися наші святині, наші поля сплюндровані, уражені атомною чумою, наші закони зневажені, наші прапори затоптані в багно. Сьогодні ми підіймаємо наші прапори, поновлюємо святині та заявляємо на весь світ: МИ Є! МИ ЙДЕМО ДО СВОБОДИ! МИ БОРЕМОСЯ ЗА НЕЇ!!! Ми промовляємо ці слова як КЛЯТВУ саме на цьому місці, на землі Коша Запорозького, першої у світі республіки демократичних законів і рівних людських прав, на землі слави та звитяги нашої, на землі Січі, яка врятувала весь слов'янський світ і Європу від азійських варварів. МИ Є! І БУДЕТЕ ВИ! Бо були вони, звитяжні наші попередники, які заповіли нам свої звичаї та свою славу. Не марно пролита на цей чорнозем їхня кров, не марно склали свої голови у високих ковилах оті «триста як скло» і всі інші тисячі тисяч; та кров, ті голоси волають до нас: не хиліться вже ніколи, боріться за свободу, за правду, за демократію, за Україну!!! Другої України, як сказав наш геніальний Тарас Шевченко, на світі немає й не буде. Ми клянемося любити її так, як любив її ВІН — Геній українського народу, як любили вони, славні запорозькі козаки! Ми впевнені, що ви живете у вільній Україні під голубим небом, серед золотих пшениць у добрі та злагоді. Пам'ятайте про всіх, хто склав голови, хто боровся за свободу України, за щастя ваше і ваших дітей!

СЛАВА УКРАЇНІ! СЛАВА У ВІКАХ!

Прийнято на святі 500-річчя козацтва України у м. Нікополі 3.08.1990 р.

перевірте свої знання

1. Який вплив на свідомість людей мало висвітлення в газетах і часописах тем з історії України, які раніше були заборонені?
2. Яке значення мало прийняття Закону УРСР «Про мови в Українській РСР»?
3. Чому керівники КПУ намагалися продемонструвати, що підтримують відродження української мови?
4. Які завдання ставило перед собою Товариство української мови імені Тараса Шевченка?
5. Які процеси в суспільстві відображало святкування 500-річчя українського козацтва?
6. Охарактеризуйте форми та методи боротьби прихильників УГКЦ за відродження своєї церкви.
7. Чому наприкінці 1980-х років відбулося відродження УАПЦ?
8. Які факти свідчать про активізацію національного руху в другій половині 1980-х років?
9. Які вимоги висували студенти під час голодування в Києві в жовтні 1990 р.?
10. Охарактеризуйте суспільно-політичне значення голодування студентів у жовтні 1990 р.

§ 27. ЗАГОСТРЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В СРСР У 1990–1991 рр.

- Чи можна вважати систему виборів, яка сформувалася в СРСР, демократичною?
- Чи мала УРСР ознаки держави? Які суспільно-політичні процеси свідчили про прагнення України до суверенітету?

1. Вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих рад у 1990 р.

У жовтні 1989 р. Верховна Рада УРСР ухвалила закони про вибори народних депутатів УРСР і депутатів місцевих рад. Особливістю цих законів було те, що ними передбачалися прямі й рівні вибори до Верховної Ради УРСР з висуванням будь-якої кількості кандидатів на одне депутатське місце. Передбачалося вільне обговорення виборчих програм. Виборці могли контролювати підрахунок голосів. Вищим законодавчим органом УРСР була визначена Верховна Рада, яка обиралася в кількості 450 депутатів строком на 5 років.

Народний рух, УГС, «Меморіал», Товариство української мови імені Тараса Шевченка та інші організації національно-демократичного спрямування створили Демократичний блок для координації дій на виборах. Блок виступав за реальний політичний і економічний суверенітет України, скасування ст. 6 Конституції СРСР, що забезпечувала монополію КПРС на владу, різні форми власності, національне відродження українського народу, вільний розвиток культур і мов національних меншин України, свободу віросповідання тощо.

Кандидати від опозиції будували свої програми на критиці влади, викритті порушень законності, привілеїв партійних працівників. Розгорнулася гостра передвиборна боротьба. У багатьох округах представникам національно-демократичних сил протистояли досвідчені партійні працівники та керівники підприємств.

Для виборців, які звикли одностайно голосувати за єдиний блок «комуністів і безпартійних», ці вибори були новим явищем суспільно-політичного життя. Траплялися несподівані факти поведінки місцевих керівників-комуністів: в одному з округів вони підтримали не досвідченого господарника, а церковного діяча. Комуністи, які ще недавно переслідували церкву, у нових політичних умовах змінили тактику.

Вибори відбулися за два тури – 4 і 18 березня 1990 р. Вони відзначалися високою активністю виборців: прийшли проголосувати 85 % тих, хто був внесений до виборчих списків. Верховна Рада УРСР оновила склад на 90 %. Більшість депутатських місць у Верховній Раді здобули представники комуністичної партії. Незважаючи на те, що ЗМІ знаходилися під контролем КПРС, представники Демократичного блоку здобули майже третину місць у Верховній Раді. Водночас зазнали поразки на місцевих виборах понад 100 перших секретарів обкомів, міськкомів і райкомів партії. Найбільшою була поразка комуністичної партії на місцевих виборах у Донецькій та Івано-Франківській областях.

Верховна Рада УРСР нового скликання розпочала роботу 15 травня 1990 р. Головою Верховної Ради Української РСР було обрано першого секретаря ЦК компартії України В. Івашка. Демократичний блок народних депутатів виступив

із декларацією про перехід до конструктивної опозиції та створив Народну Раду, до якої входило 125 народних депутатів. Опозицію очолив академік І. Юхновський, відомий у науковому світі фізик-теоретик. Більшість утворила групу «За суверенну Радянську Україну», відому як «група 239». Оскільки для прийняття рішення достатньо було 226 голосів, то «група 239» мала всю повноту законодавчої влади.

Представники Демократичного блоку були обрані також до місцевих рад. У Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській обласних радах вони здобули більшість. Наприклад, дві третини складу Львівської обласної ради становили активісти Народного руху, Української Гельсінкської спілки та інших громадських організацій. Вони мали більшість у міських і районних радах Львова, Дрогобича, Стрия, Червонограда, Миколаєва. Місцеві організації компартії України опинилися в цих областях у незвичній для себе ролі опозиційних. Над багатьма містами й селами України замайорили синьо-жовті національні прапори.

Ігор Юхновський

2. Декларація про державний суверенітет України.

Ідея суверенітету УРСР все більше проникала у свідомість народу. Позиція керівництва компартії з цього питання була викладена в резолюції березневого (1990) пленуму ЦК КП України «Про політичний і економічний суверенітет України». Утвердження суверенітету Української РСР комуністи вбачали тільки в оновленій радянській федерації. Серед найважливіших були названі: право республіки визначати питання, які вона передає в компетенцію союзних органів; пріоритет законів республіки над нормативними актами Союзу РСР; створення правової основи й механізму захисту економічних інтересів республіки. Пленум доручив комуністам узяти участь у розробці закону «Про економічну самостійність України». Водночас він рішуче виступив проти виходу республіки із СРСР. Отже, запропонований комуністичною партією так званий суверенітет не передбачав незалежності України, був засобом політичної боротьби в тих конкретних умовах.

Наприкінці червня 1990 р. Верховна Рада почала розглядати питання про державний суверенітет УРСР. Тоді в Україні відбувалися багатотисячні мітинги та страйк шахтарів. У Вінниці 10 червня 1990 р. доцент Педагогічного інституту В. Мулява розпочав політичне голодування з вимогою: «КПРС, вийми руку з народної кишені!» До нього приєдналися представники національно-демократичного руху. У Верховній Раді ситуація загострилася після того, коли 63 народні депутати на чолі з В. Івашком без дозволу сесії відбули до Москви для участі в роботі ХХVIII з'їзду КПРС. Представники Народної ради почали вимагати відкликання депутатів-комуністів із Москви. Вимогу підтримали понад 300 депутатів, у тому числі багато комуністів. Більшість делегатів з'їзду КПРС повернулися до Києва. Однак голова Верховної Ради В. Івашко вирішив балотуватися на посаду заступника генерального секретаря ЦК КПРС і залишився в Москві.

Головою Верховної Ради УРСР був обраний другий секретар ЦК КПУ Л. Кравчук. Поведінка В. Івашка була сприйнята народними депутатами як неповага до 229

Верховної Ради УРСР. Вона підірвала авторитет партії в очах депутатів і народу, що полегшило процес обговорення питання про прийняття Декларації про державний суверенітет України.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР ухвалила *Декларацію про державний суверенітет України*. За неї проголосували майже всі депутати. Це була відповідь на політику центральної влади, яка ігнорувала інтереси союзних республік. Більшість депутатів також розуміла, що ідея суверенітету все глибше проникає в народні маси. На це рішення вплинув також приклад народних депутатів Російської Федерації, які в червні 1990 р. проголосили державний суверенітет РРФСР.

Державний суверенітет визначався в декларації як верховенство, самостійність, повнота й неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Україна здобула право на самостійну правотворчість, тобто можливість приймати власні закони з будь-яких питань.

Декларація передбачала запровадження в разі необхідності власної грошової одиниці. Проголошувався намір держави забезпечувати національно-культурне відродження українського народу. Усім національностям, які проживали на території республіки, гарантувалося право на вільний національно-культурний розвиток. У декларації зазначалося, що Україна має право на власні збройні сили, самостійно визначає порядок проходження військової служби громадянами республіки. Декларація мала стати основою майбутньої конституції України.

Опозиція вимагала надати декларації статусу конституційного акта, однак більшість депутатів ще не була готова проводити незалежну політику. У документах, прийнятих у липні 1990 р., важливе значення мало рішення повернути в Україну для продовження служби всіх солдатів радянської армії, призваних з її території. На основі Декларації про державний суверенітет України в **серпні 1990 р.** був ухвалений закон «*Про економічну самостійність УРСР*». У ньому зазначалося, що забезпечення економічної самостійності УРСР є необхідною умовою державного суверенітету України. Законом було встановлено, що УРСР самостійно визначає економічний статус і стратегію соціально-економічного розвитку в інтересах народу України; усі розташовані на території України підприємства, установи й організації становлять її народногосподарський комплекс. У ньому були закладені принципи економічної самостійності УРСР. Для розвитку ринкових відносин важливе значення мав принцип повної господарської самостійності та свободи підприємництва юридичних і фізичних осіб. Були також визначені форми власності, фінансово-бюджетна, кредитна та грошова системи УРСР. У законі було зазначено, що УРСР самостійно здійснює керівництво зовнішньоекономічною діяльністю.

Наприкінці 1990 р. були також ухвалені закони «Про ціни і ціноутворення», «Про державну податкову службу в УРСР», «Про бюджетну систему Української РСР», «Про міліцію», а на початку наступного року — «Про власність».

Довкола кожного із законопроектів точилася боротьба між більшістю й опозицією. Наприклад, опозиція пропонувала включити до закону «Про міліцію» статтю про департизацію та виведення організацій КППС із структур Міністерства внутрішніх справ, однак це не вдалося зробити. Ухвалені закони суперечили

Конституції СРСР, тому вона швидко втрачала значення. Водночас Україна, незалежно від уряду СРСР, почала встановлювати зв'язки з Росією, Білорусією, республіками Балтії, Узбекистаном і Казахстаном. Декларація про державний суверенітет України мала надзвичайно важливе значення для здобуття нею державної незалежності. Верховна Рада внесла до Конституції УРСР статті, які проголошували верховенство законів Української РСР на її території.

3. Україна в загальносоюзних суспільно-політичних процесах у першій половині 1991 р.

На початку 1991 р. політична ситуація в Радянському Союзі загострилася. Михайло Горбачов усіма силами намагався зберегти Радянський Союз, для чого необхідно було якнайшвидше підписати новий союзний договір. Тому він звернувся до населення з проханням підтримати свій проект. На 17 березня 1991 р. був призначений Всесоюзний референдум, до бюлетеня якого вносилося запитання: «Чи вважаєте Ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи будь-якої національності?» Це запитання було складним, містило суперечності, що важко поєднувалися: з одного боку — збереження Союзу, а з іншого — суверенітет республік. Шість союзних республік відмовилися від проведення референдуму. КППС та її республіканські організації розгорнули агітацію за оновлений союз. ЦК КП України виступив із заявою «За суверенну соціалістичну Україну в оновленому Союзі». Комуністична більшість Верховної Ради УРСР підтримала проведення референдуму.

Частина комуністів Литви, які підтримували політику КППС, почали вимагати від М. Горбачова, щоб він запровадив у цій республіці пряме президентське правління. У відповідь М. Горбачов зажадав від Верховної Ради Литви повністю відновити на території республіки дію Конституції СРСР. Він також дав наказ міністрові оборони СРСР, голові КДБ, міністрові внутрішніх справ застосувати силу. Спецпідрозділ «Альфа» спробував захопити Вільнюський телецентр, унаслідок чого загинули 14 осіб. Захисники Верховної Ради Литви почали будувати барикади.

В Україні з тривогою спостерігали за подіями в Литві. Трагедія у Вільнюсі згуртувала українських політичних діячів. Почалося зближення республік, які не бажали визнавали союзний центр. Борис Єльцин заявив про бажання керівників Росії, України, Білорусії та Казахстану укласти чотиристоронню угоду, не чекаючи Союзного договору. У такій ситуації голова Верховної Ради Л. Кравчук запропонував одночасно із загальносоюзним референдумом провести опитування населення УРСР. Було запропоновано дати відповідь на запитання: «Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?» Більшість депутатів Верховної Ради підтримала цю пропозицію. Обласні ради Тернопільської, Івано-Франківської та Львівської областей вирішили одночасно із союзним і республіканським опитуванням провести регіональний референдум, на якому було запропоновано дати відповідь на запитання: «Чи хочете Ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої

та зовнішньої політики, забезпечує рівні права громадянам незалежно від національної та релігійної належності?»

В Україні навколо проекту союзного договору розгорнулася боротьба між опозицією та комуністами — прихильниками союзу. За таких умов більшість представників опозиції закликали сказати «ні» на союзному референдумі і «так» на республіканському опитуванні. Компартія України прагнула забезпечити перемогу на союзному референдумі. На той час ЗМІ залишалися в основному під контролем КП України, тому опозиція не мала можливості роз'яснити народові зміст запитань, винесених на референдум.

17 березня 1991 р. відбувся *референдум*, на якому населення України дало відповідь на обидва запитання. За СРСР як оновлену федерацію суверенних республік висловилися 70,2 %, а за Україну в складі Союзу, але на засадах Декларації про державний суверенітет України проголосували 80,2 % осіб, які брали участь в опитуванні. Отже, більшість виборців висловилися «за» в обох випадках, не завжди розуміючи, що голосують за різні шляхи розвитку України.

І прибічники союзу, і прибічники суверенізації України тлумачили результати референдуму як свою перемогу, однак було очевидним, що Декларація про державний суверенітет України здобула більшу підтримку жителів України, аніж ідея нового союзу. Що ж стосується західноукраїнських областей, то за незалежну державу, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої і зовнішньої політики, висловилися 88 % тих, хто прийшов на виборчі дільниці. Результати референдуму та всенародного опитування свідчили про посилення серед українського народу прагнення до створення суверенної держави.

Результати референдуму позначилися на поведінці та настроях депутатів. У Верховній Раді зростав вплив її голови Л. Кравчука, якого почали підтримувати все більше комуністів. Їх називали «суверен-комуністами». Верховна Рада прийняла кілька постанов в інтересах економіки України: про перехід підприємств вугільної промисловості у власність Української РСР, про митну справу в республіці, про перехід усіх підприємств на території України під юрисдикцію республіки. Опрацьовувалося питання про впровадження в Україні власних грошових знаків.

Після проведення референдуму Президент СРСР М. Горбачов проводив активну політику щодо підписання нового Союзного договору. 23 квітня 1991 р. в урядовій резиденції в Ново-Огарьово поблизу Москви він зустрівся з лідерами дев'яти союзних республік і запропонував підписати заяву щодо подолання кризи в країні. У заяві йшлося про необхідність відновлення конституційного порядку та дотримання союзних законів. Першочерговим було питання про укладення Союзного договору. Україна на зустрічі відстоювала ідею створення співдружності. Підписання Союзного договору планувалося на вересень–жовтень 1991 р.

4. Спроба державного перевороту в СРСР.

Михайло Горбачов не був упевнений, що новий Союзний договір буде підтриманий Верховною Радою СРСР, через що вирішив розпочати його підписання раніше визначених термінів — 20 серпня 1991 р. Напередодні голова Верховної Ради СРСР А. Лук'янов заявив, що текст договору про створення Союзу суверенних держав не враховує підсумки всесоюзного референдуму. 19 серпня 1991 р.

ЗМІ повідомили про створення Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС), до якого увійшли вісім осіб (голова КДБ СРСР В. Крючков, міністр внутрішніх справ СРСР В. Пуго, міністр оборони СРСР Д. Язов та ін.). У країні був оголошений надзвичайний стан. Члени ДКНС ізолювали М. Горбачова, який перебував тоді в Криму. Це була спроба державного перевороту. Заколотники спиралися на реакційні елементи КПРС, КДБ. Путчисти заборонили мітинги та демонстрації, установили цензуру, увели до Москви війська. Діяльність ДКНС свідчила, що його учасники мають намір відновити тоталітарну систему та припинити рух республік Радянського Союзу до національно-культурного відродження та незалежності. Не випадково антиконституційний переворот було здійснено напередодні підписання нового Союзного договору. Реакційні сили не могли змиритися з тим, що його умови передбачали деякі поступки союзним республікам.

Проти заколотників рішуче виступив Б. Єльцин, який охарактеризував ДКНС як реакційний антиконституційний переворот і закликав громадян до опору. До будинку Верховної Ради РРФСР почали прибувати москвичі для захисту демократії. Вони збудували барикади. Захисників демократії підтримала частина військовиків.

Серед захисників законно обраної влади були українці з національними синьо-жовтими прапорами. Один із прапорів був установлений на танку, екіпаж якого перейшов на бік оборонців демократії. У перших рядах захисників демократичних перетворень у Москві був Г. Куценко, який народився на Київщині. У дні путчу він приєднався до руху опору, а його родина виготовила український національний прапор, який замаюрив на барикадах.

Уранці 19 серпня до Києва прибув командувач сухопутних військ СРСР генерал В. Варенников. Він поставив голові Верховної Ради України Л. Кравчуку ультиматум: у разі невиконання наказів ДКНС у республіці негайно буде запроваджено надзвичайний стан. Заколот висвітлив справжні позиції політичних сил в Україні. Секретаріат ЦК компартії України надіслав у регіони шифрограму, у якій схвально оцінив переворот і пропонував парткомам підтримати ДКНС. Про підтримку путчистів заявили керівники багатьох місцевих рад. Керівництво Верховної Ради вагалось. Офіційні преса, радіо, телебачення республіки поширювали всі розпорядження заколотників. В Україні проти них виступили представники національно-демократичних сил. Вони вимагали засудити заколот спеціальним рішенням Верховної Ради УРСР, але більшість вичікувала.

Львівська обласна рада закликала до масових актів громадянської непокорі. Сесія Харківської міськради також засудила ДКНС. Голова спілки офіцерів України полковник В. Мартиросян запропонував організувати волонтерів для захисту українського парламенту, закликав громадян України, які проходять військову службу на території РРФСР, не виконувати розпорядження ДКНС. Народний рух та український страйковий комітет готували на 21 серпня

Спроба державного перевороту в СРСР.

м. Москва. 19 серпня 1991 р.

безстроковий всеукраїнський страйк. Шахтарі Донбасу відправили до Л. Кравчука делегацію з протестом з приводу утримання під вартою на території суверенної України М. Горбачова та попередили про страйк. Після невдалої спроби заколотників штурмувати «Білий дім» у ніч з 20 на 21 серпня стало очевидним, що спроба здійснити державний переворот зазнала поразки.

працюємо з документами

- Порівняйте зміст поданої нижче резолюції з Декларацією про державний суверенітет України. Що є спільного та відмінного в їхньому змісті?

Про політичний і економічний суверенітет України Резолюція пленуму ЦК компартії України

Пленум вважає одним із найважливіших завдань компартії України послідовне утвердження політичного та економічного суверенітету Української РСР в оновленій радянській федерації. Цей курс має стати надійною основою для консолідації всіх прогресивних сил, подолання кризових явищ у соціально-політичній та економічній сферах і створення для всіх людей, які населяють республіку, достойних умов життя. Пленум визначає такі принципові моменти політичного й економічного суверенітету України:

- повновладдя народу України на своїй території, виразником його волі є Ради народних депутатів;
- державна цілісність, територіальна єдність і територіальне верховенство Української РСР;
- самостійність у визначенні інститутів і символів державності, адміністративно-територіального устрою;
- право республіки визначати, вирішення яких питань вона передає в компетенцію союзних органів;
- пріоритет законів республіки над нормативними актами органів управління Союзу РСР;
- створення правової основи й механізму захисту економічних інтересів республіки, розширення й зміцнення зв'язків із союзними республіками;
- становлення Української РСР як реального суб'єкта міжнародного права;
- створення необхідних умов для широкого розвитку економічних, наукових і культурних зв'язків із зарубіжними країнами.

...Висловлюючись за політичний і економічний суверенітет Української РСР, пленум ЦК компартії України виступає проти будь-яких спроб сепаратистських сил використати цю ситуацію з націоналістичною метою, для розпалювання націоналістичного егоїзму й ворожнечі.

Пленум рішуче виступає проти закликів екстремістських елементів до виходу республіки із СРСР. Комунисти республіки будуть зміцнювати дружбу, співробітництво та взаємодопомогу народів Союзу РСР, не відступлять від ленінських принципів інтернаціоналізму...

31 березня 1990 р.

перевірте свої знання

1. Визначте особливості виборів до Верховної Ради УРСР і місцевих рад у 1990 р.
2. Охарактеризуйте співвідношення політичних сил, яке склалося за результатами виборів 1990 р.

3. Охарактеризуйте основні положення Декларації про державний суверенітет України.
4. У чому полягало суспільно-політичне значення прийняття Декларації про державний суверенітет України?
5. Які законодавчі акти були ухвалені на основі Декларації про державний суверенітет України?
6. Охарактеризуйте ставлення основних політичних сил до референдуму 17 березня 1991 р.
7. Яке значення для України мав референдум 17 березня 1991 р.?
8. Якою була реакція політичних сил України на спробу державного перевороту в СРСР 19 серпня 1991 р.?
9. Визначте політичні наслідки спроби державного перевороту в СРСР.
10. Якими були, на вашу думку, причини поразки організаторів державного перевороту?

§ 28. ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ ТА ПРИПИНЕННЯ ІСНУВАННЯ СРСР

- Який вплив на суспільно-політичні процеси мала Декларація про державний суверенітет України?
- Яку загрозу для України становила спроба державного перевороту в Москві в серпні 1991 р.?

1. Проголошення незалежності України.

Після поразки заколотників, які намагалися здійснити державний переворот, склалися сприятливі умови для здобуття Україною незалежності. **24 серпня 1991 р.** була скликана позачергова сесія Верховної Ради УРСР, яка прийняла документ виняткової історичної ваги — **Акт проголошення незалежності України**. За проголошення незалежності проголосували 346 народних депутатів, проти — 4. Під впливом поразки заколотників за акт проголосувала також значна частина депутатів-комуністів. Результати голосування депутати зустріли бурхливими оплесками, у залі панував урочистий і піднесений настрій. З прийняттям цього доленосного документа Українська Радянська Соціалістична Республіка перестала існувати. У світі з'явилася нова держава — Україна.

Акт проголошення незалежності України

мовою документів

**Постанова
Верховної Ради Української РСР**

Про проголошення незалежності України
Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки
постановляє:

Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою.

З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки.

1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності.

Голова Верховної Ради Української РСР

м. Київ, 24 серпня 1991 року

Л. Кравчук

Громадяни, які пов'язували своє майбутнє з вільною та демократичною державою, з радістю і захопленням зустріли проголошення незалежності України. Верховна Рада вирішила провести 1 грудня 1991 р. референдум про підтвердження Акта проголошення незалежності України. Відповідно до нього Верховна Рада ухвалила постанову «Про військові формування на Україні», якою підпорядкувала собі всі війська, розташовані на території УРСР. Постанова передбачала утворення Міністерства оборони України. Урядові було доручено приступити до створення Збройних сил України. Підприємства союзного підпорядкування, розташовані в Україні, проголошувалися власністю України. Комуністична більшість у Верховній Раді була розгублена й не чинила опору цим рішенням.

мовою документів

**Акт
проголошення незалежності України**

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом у СРСР 19 серпня 1991 року,
— продовжуючи тисячолітню традицію державотворення на Україні,

— виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

— здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави — УКРАЇНИ.

Територія України є неподільною і недоторканною.
Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.
Цей Акт набирає чинності з моменту його схвалення.

24 серпня 1991 року

Верховна Рада України

В умовах незалежності компартія України швидко втрачала свій вплив на суспільство. Тисячі комуністів написали заяви про вихід з її лав. Про вихід із КППС заявила група депутатів Верховної Ради України, у тому числі голова Верховної Ради — Л. Кравчук.

Через наявність матеріалів, що свідчили про участь органів КПУ в державному перевороті 19–21 серпня 1991 р., Президія Верховної Ради вирішила припинити її діяльність до остаточного розслідування обставин, пов'язаних із переворотом. Міністерству внутрішніх справ України було доручено за участю народних депутатів опечатати всі службові приміщення партійних комітетів КПУ та взяти їх під охорону.

Водночас від Кабінету Міністрів України та правоохоронних органів вимагалося забезпечити неухильне дотримання законності в питаннях захисту прав громадян, не допустити переслідування за політичні переконання.

Тимчасова комісія Верховної Ради почала перевіряти діяльність посадових осіб і органів державної влади під час заколоту. Вона виявила незаперечні докази того, що керівництво КПУ підтримувало державний переворот і тим самим сприяло його здійсненню на території України. У цьому зв'язку Президія Верховної Ради України, спираючись на Конституцію України, заборонила діяльність КПУ. Парламентська більшість («група 239») заявила про свій саморозпуск. Над будинком Верховної Ради замайорів національний синьо-жовтий прапор.

2. Всеукраїнський референдум і вибори Президента України 1 грудня 1991 р.

1 грудня 1991 р. відбувся *Всеукраїнський референдум* на підтвердження *Акта проголошення незалежності України*, який засвідчив бажання її громадян жити у вільній, самостійній та демократичній державі. На запитання в бюлетені для голосування: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» — 90,32 % відповіли: «Так, підтверджую». Народ України, за словами О. Гончара, «видобув із глибин душі заповітне, оте своє вирішальне, магічне «так!»».

«Сказали “так” шахтар і хлібороб, військовики та солдатські матері, художня й технічна інтелігенція — усі, кому дорога доля України... Схід і Захід республіки в передвиборних бурях ще глибше поєдналися», — підсумував письменник у виступі на засіданні Верховної Ради 5 грудня 1991 р.

На вибір громадян, крім національного піднесення, уплинули також конкретні політичні обставини: фактичний розпад СРСР, відносна стабільність в Україні порівняно з іншими республіками.

Леонід Кравчук складає присягу Президента України

Одночасно з референдумом відбулися вибори Президента України. Кандидатів на цю посаду висунули партії, рухи, трудові колективи. Центральна виборча комісія зареєструвала сім кандидатів, серед яких найвідомішими були: голова Верховної Ради України Л. Кравчук, голова Львівської обласної ради В. Чорновіл, голова Української республіканської партії Л. Лук'яненко. Незважаючи на відмінності програм, усі кандидати заявляли, що вони виступають за незалежність України.

Першим Президентом України був обраний **Леонід Кравчук**, за якого проголосували 61,6 % виборців. Кандидат від Народного руху В. Чорновіл здобув друге місце (23,27 % голосів).

Леонід Макарович Кравчук народився 10 січня 1936 р. в селі Великий Житин Рівненської області в селянській родині. Здобув економічну освіту в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка. Працював викладачем політекономії та на партійній роботі. Став відомим широкій громадськості завдяки теледебатам з ініціаторами створення Народного руху на початку 1989 р., коли працював завідувачем відділу агітації та пропаганди ЦК КПУ. Влітку 1990 р. був обраний головою Верховної Ради України. На долю Л. Кравчука як Президента України випало прийняття багатьох складних і відповідальних рішень.

3. Припинення існування СРСР.

На початку грудня 1991 р. СРСР постав перед загрозою неконтрольованого розпаду. 8 грудня в Біловезькій Пущі поблизу Мінська Президент України Л. Кравчук, голова Верховної Ради Республіки Білорусь С. Шушкевич і Президент Росії Б. Єльцин підписали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), у якій вони констатували, що Союз РСР як суб'єкт міжнародного права та геополітична реальність припиняє своє існування. Особливо важливе значення для утвердження незалежності України мала ст. 5 угоди, у якій сторони визнали територіальну цілісність одна одної та недоторканність існуючих кордонів у межах співдружності. Установлювався контроль над ядерною зброєю. Цим документом передбачалося, що кожна сторона має право припинити дію угоди або окремих її статей, повідомивши про це учасників СНД за рік.

З моменту укладення угоди на територіях держав, що її підписали, не допускалося застосування норм третіх держав, у тому числі колишнього Союзу РСР. Згідно зі ст. 14 угоди, діяльність органів колишнього Союзу РСР на територіях держав-членів СНД припиняється. 10 грудня 1991 р. Верховна Рада України ратифікувала угоду про створення СНД із застереженнями.

Важливою гарантією для незалежного статусу України в період формування СНД стала заява Верховної Ради України з приводу укладення угоди про СНД. Необхідність заяви була викликана, зокрема тим, що деякі політики тлумачили угоду як основу для створення нової союзної держави. У ній наголошувалося, що

Україна є та залишається за своїм правовим статусом незалежною державою, яка заперечує перетворення співдружності на державне утворення зі своїми органами влади й управління. Було підтверджено, що кордон між Україною — з одного боку та Росією й Білоруссю — з іншого є державним кордоном України, який є недоторканим. Верховна Рада заявила, що Україна створюватиме власні збройні сили на базі розташованих на її території збройних сил колишнього СРСР. У заяві було також сказано, що Україна створюватиме відкриту економічну систему шляхом запровадження власної грошової одиниці, банківської та митної систем. Заява була офіційним тлумаченням угоди й обов'язковим документом для діяльності Президента України та прем'єр-міністра України.

Чітка позиція України, викладена в заяві Верховної Ради України, мала для неї надзвичайно важливе значення напередодні підписання **21 грудня 1991 р.** в Алма-Аті *Декларації про утворення СНД*. У декларації було підтверджено, що Союз Радянських Соціалістичних Республік припинив своє існування. Засновники СНД визначили, що кожна з республік, яка входить до СНД, є незалежною у своїй внутрішній і зовнішній політиці, а нове утворення не передбачає центральних управлінських структур. Незалежність України стала фактом, який визнавався всіма державами, що виникли на території колишнього Радянського Союзу.

25 грудня 1991 р. пішов у відставку Президент СРСР М. Горбачов. Це означало, що Радянський Союз офіційно припинив своє існування.

працюємо з документами

- У чому полягало історичне значення зустрічі керівників Білорусі, України та Росії в Біловезькій Пущі?

З інтерв'ю Л. Кравчука газеті «Аргументы и факты»

8 квітня 1993 р.

...— Кажуть, що три керівники — Єльцин, Шушкевич і Кравчук — розвалили Радянський Союз.

Л. Кравчук: — Радянський Союз був приречений, оскільки тримався на КПРС і КДБ. Демократія й імперія — поняття не сумісні. Ви не знайдете в історії, щоб імперія була демократична. Радянський Союз — це була надімперія. Це була тоталітарна імперія, якої світ не бачив. І ось, як тільки КПРС пригнулась, почали гнутися всі несучі конструкції. Радянський Союз був приречений. Після серпневого путчу всім стало зрозуміло, що якщо не вжити рішучих заходів, то станеться обвальна руйнація Радянського Союзу. І тоді можуть бути страшні наслідки, я про це думав і готувався до цього. І коли ми зібралися в Біловезькій Пущі, то мова не йшла про розпад Радянського Союзу, а як цей розпад, який став об'єктивним, спрямувати в таке русло, щоб він не став, ну, скажімо, прототипом югославського. Ось яке в нас було завдання. ...І коли я приїхав до Біловезької Пущі, народ України вже проголосував за незалежність — 92 відсотки. ...Я мав мандат: 92 відсотки тих, що проголосували за незалежну суверенну Україну. Отож я приїхав не тільки зі своєю власною думкою.

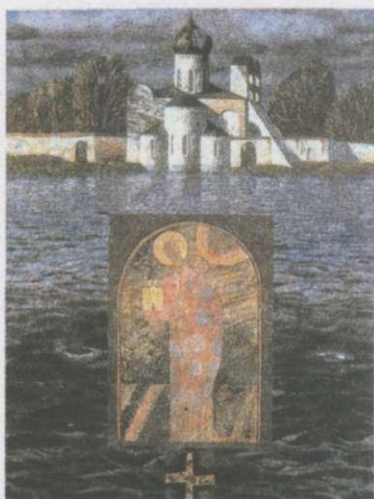

перевірте свої знання

1. Визначте суспільно-історичні передумови проголошення незалежності України.
2. Охарактеризуйте зміст Акта проголошення незалежності України.

3. Яке історичне значення мало проголошення України незалежною демократичною державою?
4. Чому була заборонена діяльність КП України?
5. Яке значення для України мала Біловезька угода?
6. Визначте причини розпаду СРСР.
7. Подумайте, чому необхідно було проводити Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.
8. Що було спільним у політичних позиціях кандидатів у президенти під час президентських виборів 1 грудня 1991 р.?
9. Завдяки чому, на вашу думку, на виборах 1991 р. переміг Л. Кравчук?
10. Визначте роль політичних діячів у проголошенні незалежності України, розпаді СРСР та створенні СНД.

НАШ КРАЙ У 1985–1991 рр.

Д. Нагурний. Монастирський пейзаж. 1991 р.

питання державного суверенітету України? • Як вони сприйняли спробу державного перевороту в СРСР, розпад Радянського Союзу та проголошення незалежності України?

• Розпитайте в батьків і людей старшого покоління, на що вони сподівалися, підтримуючи незалежність України.

• З'ясуйте, якими заходами розпочалася «перебудова» у вашому краї. • Які соціальні групи й особистості підтримували «перебудову»? • Які питання вважалися тоді першочерговими? • Як сприйняло населення краю Чорнобильську катастрофу, як вона позначилася на господарстві, настроях людей? • Зробіть аналіз стану економіки та рівня життя населення протягом визначеного часу. • Чи охопив ваш край страйковий рух, якою мірою? • Які вимоги висували страйкарі?

• Як гласність і лібералізація позначилися на свідомості мешканців краю? Проаналізуйте діяльність перших громадських організацій і об'єднань, їхні політичні гасла та еволюцію. • Охарактеризуйте релігійне відродження краю.

• Опишіть суспільні настрої в ході виборів 1990 р. до Верховної Ради УРСР і місцевих рад. • Визначте питання й проблеми, що хвилювали тоді ваших земляків. • Як ваші країни реагували на загальносоюзні суспільно-політичні процеси, питання державного суверенітету України? • Як вони сприйняли спробу державного перевороту в СРСР, розпад Радянського Союзу та проголошення незалежності України?

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО ТЕМИ 5

«Розпад Радянського Союзу та проголошення незалежності України (1985–1991)»

З метою виходу з кризи керівництво КПРС на чолі з М. Горбачовим розпочало політику «перебудови». Однак заходи, здійснювані адміністративними методами, не дали бажаних результатів.

Чорнобильська катастрофа завдала шкоди здоров'ю людей та довкіллю. Після аварії активізувався екологічний рух, змінилася суспільна свідомість.

Одним із головних напрямів реформ була політика прискорення. КПРС спробувала перебудувати кадрову політику, пов'язати реформи з «людським фактором», упровадити обрання керівників промислових підприємств. Однак їй не вдалося змінити структуру економіки та досягти якісних змін у виробництві.

Була дозволена індивідуальна трудова діяльність. Спроби розширити самостійність промислових підприємств і впровадити новий господарський механізм не спричинили істотних зрушень в економіці. Колгоспно-радгоспна номенклатура чинила опір упровадженню нових форм господарювання. Радикальна економічна реформа не була проведена, натомість зростала інфляція, збільшувався дефіцит державного бюджету. Гроші втрачали свої функції, поширилися натуральні (бартерні) відносини. Наприкінці 1980-х років знизився рівень життя населення.

В умовах гласності в УРСР відбувалися значні суспільно-політичні зміни. Зросла громадська активність. Найпотужнішим громадським об'єднанням став Народний рух України за перебудову. Демократизоване виборче законодавство давало змогу представникам опозиції активізувати участь у політичному житті.

Після відміни ст. 6 Конституції СРСР створилися умови для формування багатопартійної системи. У процесі її становлення поглиблювалася криза компартії України. КПУ була ослаблена, однак продовжувала контролювати державний апарат і правоохоронні органи.

У другій половині 1980-х років в УРСР активізувався національний рух. Пробуджувалися історична пам'ять і національна свідомість. Масового характеру набув рух за відродження української мови.

В умовах демократизації та гласності розпочалося релігійне відродження.

Після ухвалення закону про вибори народних депутатів УРСР і депутатів місцевих рад виникли нові умови проведення виборів. За результатами виборів більшість депутатських місць у Верховній Раді здобули комуністи. Демократичний блок народних депутатів перейшов у конструктивну опозицію та створив Народну раду.

У свідомість українського народу все глибше проникала ідея суверенітету. Видатною подією стало ухвалення 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. Результати референдуму й опитування свідчили про посилення серед українського народу прагнення до створення суверенної держави.

Напередодні підписання нового Союзного договору реакційні сили здійснили спробу державного перевороту. У СРСР був оголошений надзвичайний стан, обмежено громадянські права та свободи. Спроба державного перевороту в Москві висвітлила справжні позиції політичних сил в Україні: ЦК КПУ підтримав заколотників, а національно-демократичні сили виступили проти перевороту та закликали громадян до опору.

Склалися сприятливі умови для здобуття Україною незалежності.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Акт проголошення незалежності України. Розпочалося будівництво незалежної Української держави.